

Robert Hasselbusch

Muzeum Więzienia Pawiak

Oddział Muzeum Niepodległości

Pawiackie małolatki. Przyczynek do dalszych badań

Słowa kluczowe

Pawiak, więźniarki, II wojna światowa, małolatki

Streszczenie

Wśród więźniarek Pawiaka znalazły się też dziewczęta z racji wieku zwane małolatkami. Przechowywano je w oddzielnej celi. Wywodziły się z różnych środowisk i organizacji konspiracyjnych. Bliższe poznanie ich losów umożliwia ich wspomnienia z okresu uwięzienia. Są to relacje pisemne oraz audio-wideo. Mają one istotne znaczenie dla badacza wojennych dziejów Pawiaka, są też przydatne w pracy muzealnika i edukatora.

W więzieniu gestapo na Pawiaku „małolatkami” nazywano młodociane więźniarki. Od końca 1940 roku dziewczęta w wieku 14–18 lat, czasami nieco starsze, przetrzymywano w przeznaczony dla nich celi¹. Jedną z inspiracji do szerszego zajęcia się tematem pawiackich małolatek stanowił artykuł naukowy pt. *Opieka nad dziećmi i „małolatkami” w szpitalu kobiecym na Pawiaku*, wygłoszony na konferencji naukowej pt. *Kobiety w medycynie. W stulecie odzyskania niepodległości 1918–2018*². Drugim bodźcem do kontynuowania opisywanego zagadnienia była prelekcja edukacyjna nosząca tytuł *Pomoc, przyjaźń, postawa, wspólnota – pawiackie małolatki o tym, co pozwalało przetrwać w więzieniu gestapo*. Została ona wygłoszona w styczniu br. najpierw w Lublinie, a później w Warszawie w związku z 77. rocznicą pierwszego transportu więźniów z Pawiaka do niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego KL Lublin/Majdanek³.

Opierając się na wcześniejszych ustaleniach i doświadczeniach, temat pawiackich małolatek został zaprezentowany w czasie Kolegium Naukowego Muzeum Niepodległości w formie przyczynku do dalszych badań i działań edukacyjnych. Najpierw pokrótce przybliżono stan wiedzy na temat małolatek oraz zajmowanego przez dziewczęta pomieszczenia. Badaczka dziejów Pawiaka w latach 1939–1944, Regina Domańska, napisała w kontekście zorganizowania na terenie kompleksu więziennego odrębnych cel dla młodocianych kobiet i mężczyzn m.in.: „Czy cele te zorganizowano, aby izolować młodzież od «zgubnych» wpływów dorosłych więźniów politycznych, czy też – jak mówiono na Pawiaku – z powodu komisji, która miała przybyć, nie wiadomo”⁴. Możliwe, że zagadka dotycząca przyczyny powstania tych pomieszczeń na zawsze pozostanie już nierozwiązana. Nie wyklucza to jednak innych kierunków działań badawczych w opisywanym temacie. Na przykładzie dwóch sylwetek – Anny Pawełczyńskiej i Karoliny Gruszczyńskiej – ukazano, że młodociane więźniarki wywodziły się różnych środowisk. Pierwsza z wymienionych zaangażowana była w podziemiu w szeregach Związku Wal-

¹ R. Domańska, *Pawiak – kaźń i heroizm*, Warszawa 1988, s. 71.

² Konferencja odbyła się 9 marca 2019 roku na Uczelni Łazarskiego. Jej zwieńczeniem będzie publikacja pod tym samym tytułem.

³ Prelekcję wygłosili Joanna Gierczyńska i Robert Hasselbusch, informacje o wydarzeniu patrz m.in. strona internetowa Państwowego Muzeum na Majdanku: http://www.majdanek.eu/pl/news/77_lat_od_pierwszego_transportu_z_pawiaka_na_majdanek/1158 [dostęp: 20.03.2020].

⁴ R. Domańska, *Pawiak – kaźń i heroizm*, Warszawa 1988, s. 71.

ki Zbrojnej – Armii Krajowej (ZWZ-AK)⁵, druga z kolei została aresztowana wraz z ojcem, członkiem Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR⁶. Ustalenie personaliów jak największej liczby małolatek samo w sobie byłoby odkrywcze z historycznego punktu widzenia. Ponadto umożliwiłoby scharakteryzowanie tej grupy więźniarek między innymi przez pryzmat liczebności, wieku, zaangażowania w ruch oporu czy okoliczności, w jakich znalazły się one na Pawiaku.

Wywodzenie się z różnych środowisk czy organizacji konspiracyjnych nie przeszkadzało małolatkom we wspólnym wypełnianiu czasu uwięzienia. Organizacja życia więziennego przez dziewczęta, m.in. uczenie się, prowadzenie dyskusji światopoglądowych czy wykonywanie różnych drobnych przedmiotów, czyniły tę celę szczególną na terenie kompleksu więziennego⁷.

Zaczęliśmy się pasjami uczyć. (...) Miałymy wykłady. Dzień już nie był jednolicie beznadziejny z czekaniem na zupeł. Dzień nabrał jakiegoś takiego porządku. Coś się działo, że miałymy poczucie sensu. Część z nas już dostawała paczki. W przeciwieństwie do poprzedniej celi, gdzie każdy kto co dostał, to laził w kącik i jadł. Tutaj już robiliśmy jakąś wspólną pomoc wzajemnej, wzajemnej opieki. To już zaczynała być rodzina⁸.

Opisanie tego „wyjątkowego” powszedniego dnia celi małolatek jawi się jako ciekawy temat badawczy nie tylko ze względu na różnorodność podejmowanych czynności, ale także w kontekście kształtującej się między dziewczętami więzi. Takim widocznym znakiem tej ostatniej było przykładowo dzielenie się paczką żywnościową otrzymaną z wolności. Kreowała się ona w atmosferze wspólnych działań i wzajemnej życzliwości. Ukształtowana w warunkach pawiackich przyjaźń pomagała przetrwać nie tylko w więzieniu gestapo, ale również w obozie koncentracyjnym, o czym mówiła Danuta Brzosko-Mędryk zaangażowana konspiracyjnie w ZWZ-AK⁹.

Młodociane więźniarki otrzymywały wsparcie także ze strony innych więźniów i polskiej straży. Wśród tych pierwszych znajdowali się członkowie sanitariatu więziennego. Osoby w białych kitlach niosły pomoc me-

⁵ Muzeum Więzienia Pawiak, kartoteka więźniów z lat 1939–1944, karta ewidencyjna: Anna Pawełczyńska.

⁶ Muzeum Więzienia Pawiak, kartoteka więźniów z lat 1939–1944, karta ewidencyjna: Karolina Gruszczyńska.

⁷ Muzeum Więzienia Pawiak, zbiór relacji audio-wideo, relacja Anny Pawełczyńskiej; K. Gruszczyńska, *Cena wolności*, Warszawa 1965, s. 254.

⁸ Muzeum Więzienia Pawiak, zbiór relacji audio-wideo, relacja Anny Pawełczyńskiej.

⁹ Muzeum Więzienia Pawiak, zbiór relacji audio-wideo, relacja Danuty Brzosko-Mędryk.

dyczną i konspiracyjną. Dziewczęta otaczano troskliwą opieką w szpitalu¹⁰. O pomocy i odwadze polskich strażniczek opowiadała Alicja Gawlikowska, łączniczka ZWZ. Zapamiętała oddziałowe Stanisławę Pawlak i Ludwikę Uzar, które, narażając się, m.in. przekazywały wiadomości z zewnątrz¹¹.

Źródłem do tematu pawiaczkich małolatek są przede wszystkim osobiste wspomnienia młodocianych więźniarek z okresu uwięzienia. Są to z jednej strony relacje pisemne, z drugiej natomiast nagrania audio-wideo. Oba rodzaje materiałów źródłowych znajdują się w zasobie Muzeum Więzienia Pawiak. Uczestnicy kolegium naukowego mogli się zapoznać z fragmentami niektórych nagrań. Celem było ukazanie ich szczególnego znaczenia w kontekście działań edukacyjnych. Z doświadczenia muzealnego edukatora wydaje się, że wspomnienia uczestników wydarzeń cieszą się wśród odbiorców szczególną uwagą. W przypadku wykorzystania spuścizny pawiaczkich małolatek w edukacji młodzieży może mieć również znaczenie fakt, że kobiety opowiadają o swoich młodzieńczych latach. Niektóre fragmenty relacji stanowią swoiste przesłanie wartości o charakterze ponadczasowym. Taki wymiar mają przykładowo słowa o międzyludzkiej przyjaźni czy życzliwości. Jedną z pawiaczkich małolatek, Krystyna Tarasiewicz, zaangażowana konspiracyjnie w Szarych Szeregach, opowiadała również o godnej postawie i konieczności wychowywania młodzieży w duchu wytrwałości: „Najważniejsza sprawa to jest wychowywać młode pokolenie w odporności, w godności, bo jeżeli człowiek ma godną postawę, to nic go nie zmiecie z powierzchni ziemi”¹². Dla zobrazowania swojego przesłania posłużyła się sytuacją, gdy była więźniarką jednego z komand zewnętrznych obozu koncentracyjnego KL Ravensbrück. W czasie pracy w fabryce miała wypadek, zerwało jej skalp z głowy. W szpitalu przyzakładowym zeszyto jej ranę – wspominała „baranią nicią po czaszce, zupełnie na żywo, zalana krwią, w ogóle to się nie da opowiedzieć” – i obandażowano głowę. Ze względu na

¹⁰ Więcej na temat opieki ze strony członków personelu medycznego: R. Hasselbusch, *Opieka nad dziećmi i „małolatkami” w szpitalu kobiecym na Pawiaku*, [w:] M. Ciesielska, A. Marek, M. Paciorek (red.), *Kobiety w medycynie. W stulecie odzyskania niepodległości 1918–2018* [Publikacja w przygotowaniu]; Muzeum Więzienia Pawiak, zbiór relacji audio-wideo, relacje: Alicji Gawlikowskiej i Danuty Brzosko-Mędryk.

¹¹ Muzeum Więzienia Pawiak, zbiór relacji audio-wideo, relacja Alicji Gawlikowskiej.

¹² Muzeum Więzienia Pawiak, zbiór relacji audio-wideo, relacja Krystyny Tarasiewicz.

Kotek Aliny Paradowskiej, Pawiak 1942
Zdjęcie ze strony internetowej Muzeum Więzienia Pawiak

osłabienie spowodowane upływem krwi zasłabła i nie stawiała się na obozowy apel¹³.

W końcu mnie tam znaleźli, obudzili, nieprzytomna idę na ten apel. Komendant jak mnie walnie, to mi pęknie, te szwy jeszcze miałam. Jak spojrzałam na niego, tak go przeszyłam wzrokiem, to mu ta ręka opadła i mówi: „Aa, die mit Kopf? (...) znaczy „ta z głową”. Gdybym ja szła taka potulna, że ja tu zasnęłam, że ja tu przepraszam, to by mnie wdeptał w ziemię. Ja szłam bardziej silna i dumna niż on, tak z tym bandażem na głowie. (...) Opadła mu ta ręka, a już tak się zamachnął, żeby mnie tę głowę odciął. Mówię dlatego, że to nie ja, to nasze wychowanie. Myśmy byli tak wychowani. Najważniejsze jest wychowanie młodzieży, żeby była odporna. Ja nie mówię, żeby była przygotowana na wojnę, że się tak stanie, co się z nami stało. Nie daj Boże żadnemu pokoleniu, ale w ogóle, żeby była odporna na wszelkie przeciwności¹⁴.

Uczestnicy kolegium naukowego mogli obejrzeć nie tylko nagrania wspomnieniowe, ale również materiał ikonograficzny. Ten ostatni obejmuje zarówno fotografie osobowe, jak i zdjęcia artefaktów związanych z młodocianymi więźniarkami. Jednym z przedmiotów powstałych na Pawiaku jest kotek zrobiony z kawałków materiałów włókienniczych, m.in. ciemnobrą-

¹³ Muzeum Więzienia Pawiak, zbiór relacji audio-video, relacja Krystyny Tarasiewicz.

¹⁴ Muzeum Więzienia Pawiak, zbiór relacji audio-video, relacja Krystyny Tarasiewicz.

zowego filcu. Zrobiła go w 1942 roku Alina Paradowska, która była więziona w celi małolatek¹⁵.

Prelekcja ukazała niektóre perspektywy badawcze i edukacyjne tematu młodocianych więźniarek Pawiaka. Być może zrealizowane one zostaną w przyszłości w postaci publikacji bądź wystawy. Należy trzymać kciuki za taką lub inną formą popularyzacji opisywanego zagadnienia. W ten sposób bowiem szerszemu kręgowi odbiorców stanie się znana nie tylko wyjątkowa historia pawiackich małolatek, ale także ich pozytywne i dydaktyczne przesłanie.

Robert Hasselbusch

Bibliografia

Domańska R., *Pawiak – kaźń i heroizm*, Warszawa 1988.

Gruszczyńska K., *Cena wolności*, Warszawa 1965.

Hasselbusch R., *Opieka nad dziećmi i „małolatkami” w szpitalu kobiecym na Pawiaku*, [w:] Ciesielska M., Marek A., Paciorek M. (red.), *Kobiety w medycynie. W stulecie odzyskania niepodległości 1918–2018* [publikacja w przygotowaniu].

Muzeum Więzienia Pawiak, kartoteka więźniów z lat 1939–1944, karta ewidencyjna: Anna Pawełczyńska, Karolina Gruszczyńska.

Muzeum Więzienia Pawiak, zbiór relacji audio-wideo, relacja: Danuty Brzosko-Mędryk, Alicji Gawlikowskiej, Anny Pawełczyńskiej, Krystyny Tarasiewicz.

Strona internetowa Muzeum Więzienia Pawiak: <http://muzeum-niepodleglosci.pl/pawiak/muzealia/obiekt-miesiaca/> [dostęp: 15.03.2020].

Strona internetowa Państwowego Muzeum na Majdanku: http://www.majdanek.eu/pl/news/77_lat_od_pierwszego_transportu_z_pawiaka_na_majdanek/1158 [dostęp: 20.03.2020].

Teenage girls of Pawiak. Contribution to further research

Keywords

Pawiak, female prisoners, World War II, teenage girls

Abstract

Among the female prisoners of Pawiak, there were also teenage girls. They were kept in a separate cell. They came from various underground environments and organizations.

¹⁵ Strona internetowa Muzeum Więzienia Pawiak: <http://muzeum-niepodleglosci.pl/pawiak/muzealia/obiekt-miesiaca/> [dostęp: 15.03.2020].

Their recollections of the time of their imprisonment allow to take a closer look at their fate. These are written and audio-video accounts. They are of vital importance to researchers of Pawiak's wartime history, and are also useful in the work of museologists and educators.

Minderjährige Insassinnen des Pawiak-Gefängnisses. Beitrag zur weiteren Forschung

Schlüsselwörter

Pawiak, Gefängnisinsassinnen, Zweiter Weltkrieg, Minderjährige

Kurzfassung

Unter den Gefängnisinsassinnen von Pawiak befanden sich auch Mädchen, die aufgrund ihres Alters als Minderjährige bezeichnet wurden. Sie wurden in einer separaten Zelle untergebracht. Sie kamen aus verschiedenen konspirativen Milieus und Organisationen. Ein genauerer Blick auf ihr Schicksal ermöglichen ihre Erinnerungen an die Zeit der Gefangenschaft. Es sind schriftliche und audiovisuelle Berichte. Sie sind für den Forscher der Kriegsgeschichte von Pawiak von erheblicher Bedeutung, sie sind nützlich auch für die Arbeit eines Museumsmitarbeiters und Pädagogen.

Малолетки в тюрьме Павяк. Темя для дальнейших исследований

Ключевые слова

Павяк, женщины-заключенные, Вторая мировая война, малолетки

Резюме

Среди женщин, заключенных в тюрьме Павяк находились также юные девушки, ввиду своего возраста именуемые «малолетками». Их содержали в отдельной камере. Девушки принадлежали к различным общественным кругам и подпольным организациям. Их тюремные воспоминания позволяют ближе узнать их судьбы. Их рассказы записаны в письменной и аудиовизуальной форме. Данный материал очень ценен для исследователей, занимающихся военной историей тюрьмы Павяк, а также имеют практическое значение для музейного и образовательного дела.